

Школа Г.М.
Бердянський державний
педагогічний університет

ДИНАМІКА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ТРОХИМА ЗІНЬКІВСЬКОГО

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок з науковими завданнями. Традиції, звичаї, міфологічні та релігійні уявлення народу, його історію та побут відображає фразеологія, яка “має глибоке коріння в історичному минулому, в психології даної нації” [3, 70]. Фразеологізми, на думку О. Курило, “образно характеризують асоціацію понять у даного народу, його способи думати” [7, 136]. Поряд із синтаксисом і стилістикою фразеологія становить “найяскравішу своєрідну й колоритну частину індивідуальності всякої мови, даючи змогу найгостріше обточувати думку...” [7, 205].

Мета статті – з'ясувати національно-культурну семантику фразеологічних одиниць у художньому мовленні українського письменника другої половини XIX століття Трохима Зіньківського.

Завдання: охарактеризувати стилістичну функцію книжних фразеологізмів у творах Т. Зіньківського; проаналізувати фразеологізми усного розмовного мовлення; простежити характер модифікацій фразеологічних одиниць.

Наукові результати. Серед фразеологізмів, уживаних Т. Зіньківським, можна виокремити стійкі вислови книжного походження та фразеологізми усного розмовного мовлення.

І. Книжна фразеологія – це вирази, цитати з античних, біблійних джерел, літературних творів. Розглянемо деякі приклади:

1. Вирази з античних джерел: “його дні Парки полічили” [13, 111]; “В обіймах у Морфея” [14, 146]; “Сиреною співати” [21, 38211]; “дійти Геркулесових стовпів” [22, 45189].

2. Вирази біблійного та старослов'янського походження: “притча язикам” [14, 87]; “від Адамових літ” [14, 108]; “сидить на ріках вавилонських” [21, 38180]; “прийде Месія”; “вкупі суцхих” [22, 45186].

3. Цитати, ремінісценції з творів українських та зарубіжних письменників. Найчастіше Т. Зіньківський апелює до авторитету Т. Шевченка, якого називає “батько Тарас” [17, 30]. Кобзареві крилаті вислови подає дослівно й видозмінено.

Без змін: у Т. Шевченка: “Сини мої на чужині, На чужій роботі!” (“Розрита могила” [11, 178]); “Прийшли вісті недобрї – в поход затрубили” (“Катерина” [11, 18]; у Т. Зіньківського: “Сини мої на чужині, на чужій роботі” [15, 84]; “Тим часом, “прийшли вісті недобрї” [15, 19].

Деякі фразеологічні одиниці Т. Зіньківський видозмінює, пристосовуючи до мети вислову, щоб краще розкрити його загальну ідею. Так, у фразеологізмі “Од молдованина до фінна” (“Кавказ” [11, 263]) уводить частку *аж* для підсилення змісту всього висловлювання: “Від Молдавана аж до Финна” [15, 98]. Для оцінки якісної характеристики дій персонажа письменник переробив вислів Т. Шевченка “Той мурує, той руйнує, той неситим оком За край світа зазирає...” (“Сон” [11, 188]) на “Зазирає він уже неситим оком І на спілку нашу...” [14, 25].

Ремінісценції Т. Зіньківський наводить як із посиланнями на автора, так і без них: “Не те, пожаль ся Боже, буде з Україною... що може вдїяти і чого може накоїти така

спілка відомо кожному з Криловської байки” [15, 98]; “при світлі петербурского “вікна” в Європу” [15, 107] (вікно в Європу – вислів із поеми “Мідний вершник” О. Пушкіна); “Російському народові призначено утвердити правду на землі, сей народ “всечеловік” и “Богоносець” [21, 35189] (наводить слова Ф. Достоевського). Деякі цитати подає письменник в оригіналі. Наприклад: “*gente rutheus, natione polonus, pium desiderium, summa summarum, ipso facto*” [15, 114]. Серед них переважають епіграфи, які конденсують у собі зміст цілого твору (“*Concordia parvae res crescunt, Discordia magnae dilabuntur*” [14, 4]; “*Urbs civibus viduat. Virgilius. Ut idoneam habeas navem diligenter videbis. Cicero*” [15, 83]. Інколи такі вирази супроводжуються в контексті перекладом, наприклад: “До твоїх віршів “Дух и діло” треба додати для епіграфу афоризм стародавній: *in corpore jano – tenj Lana* [в здоровому тілові й розум здоровий] – бо твої вірш не шчо, як переклад сєго афоризму” [21, 38203]. Книжна фразеологія, зафіксована в творах Т.Зіньківського, засвідчила глибоку обізнаність українського письменника в скарбах світової думки.

II. Фразеологізми усного розмовного мовлення. У творах письменника наявні неодноразові посилання на збірник “Українські приказки, прислів’я і таке інше”, укладений М. Номисом. У статті “Про виникнення та розповсюдження штундистського і баптистського руху на Україні” Т. Зіньківський поряд із фраземами зазначає їх номери, наведені у цьому збірнику: “Що день Бога хвалить і що-день людей дурить” [23, 183]; “на те піп посвятився, щоб по церкві крутисся” [23, 210].

Прислів’я і приказки із збірки М. Номиса лягли в основу впорядкованого Т. Зіньківським календаря, що ґрунтувався на народних прикметах, віруваннях і забобонах. Так, на позначення днів тижня наводяться приклади: “Як неділя то й сорочка біла. Хто в п’ятницю засьміеця, той в неділю буде плакати” [20, 68]. Відповідно в М. Номиса ці фразеологізми подано під номерами 530, 538. У календарі письменника зафіксовано назви релігійних свят і днів, що передували їм або наставали після знаменних дат, наприклад: “У кого вийде яка звада на Новий рік – цілий рік зводитиметься. Перша Пречиста любить паляничку мнякеньку, а Друга – сорочку біленьку” [20]. Так передавалась народна обрядовість, культура, мораль, проявлявся світогляд народу.

Усталені народні словосполучення автор уводить до текстів як без змін, так і модифікуючи їх.

Без змін: у Т.Зіньківського: “Карбівничий на прізвище “Був кінь та з’їздився” [14, 54]; “Славні бубни за горами, а зблизька шкуратяні” [15, 216].

У М. Номиса: “Був кінь та з’їздивсь” [9, 1898]; “Славні бубни за горами, а зблизька шкуратяні” [9, 2623].

Народні вислови Т.Зіньківський використовує як епіграфи: “Не несись високо, Бо запорошиш око” [15, 4]; “Брехнею світ пройдеши, та назад не вернешся” [15, 12].

ФО зазнають певних змін, зокрема трансформацію та варіацію. Традиційно виділяють **семантичну і структурно-семантичну** трансформацію [2, 83 – 141].

Семантична трансформація полягає в наповненні ФО новим значенням при збереженні його лексико-граматичної цілісності. Унаслідок семантичної трансформації, зауважують В. Білоноженко, І. Гнатюк, узуальне фразеологічне значення набуває додаткових відтінків або ж реалізується семантична двоплановість чи то окремих компонентів фразеологічної одиниці, чи словосполучення в цілому [2, 107]. На думку І. Гнатюк, семантичні перетворення полягають у тому, що “значення фразеологізму розкривається ширше, або підкреслюються якісь особливі відтінки цього значення, або, врешті, просто одне значення підмінюється іншим” [4, 75].

У результаті трансформації семантика може змінюватися аж до набуття ФО

протилежного значення – створення антонімів. У контекстуальному оточенні фразеологізм *Бог милує* в Т. Зіньківського набуває протилежного значення: “*Туди з Херсона залізниці кат-ма та може й інших способів Бог милує...*” [21, 38222]. Фразеологізми *кат-ма* і *Бог милує*, які подані у реченні як синоніми, у ФСУМ не становлять синонімічного ряду: Пор.: “*Кат має. Немає*” [10, 366] і “*Бог (Господь) милував/ помилував... Кому-небудь пощастило уникнути чогось неприємного, небажаного; обійшлося*” [10, 37].

Структурно-семантична – це: а) лексична заміна компонента (одного або більше), б) поширення фразеологізму, в) еліпсис, г) фразеологічний натяк, г) контамінація.

Лексична заміна компонента або компонентів словами вільного вжитку є одним з поширених різновидів зазначеної трансформації. На думку В. Школяренко, при лексичній трансформації вибір слова-замінника зумовлюється контекстом (підбір слів, які утворюють з контекстом одне тематичне ціле) [12, 68]. Компоненти, які взаємозамінюються, перебувають у тісних системно-лінгвістичних зв'язках. Найчастіше між ними спостерігаються відношення синонімії [2, 109].

Заміні може підлягати один або кілька компонентів фразеологічної одиниці. У творах Т. Зіньківського спостерігаємо приклади, у яких наявна: а) заміна одного компонента іншим. Наприклад: “*Зажива слави*” [22, 45194] (у “Фразеологічному словнику української мови” (ФСУМ): “*Мати славу*” [10, 475]); “*Пошитись в Шекспіра*” [21, 38211] (у ФСУМ: “*Пошитися (убратися, записатися) в дурні*” [10, 685]); б) заміна одного компонента словосполученням. Наприклад: “*Жаде не має нічого іншого за душею*” [22, 45189] (у М. Номиса: “*Ат, так собі копійка за душею єсть*” [9, 1358]; у ФСУМ: “*Без шеляга за душею*” [10, 962]).

При лексичній заміні в кожному трансформованому звороті значення ФО зберігається.

Поширення меж фразеологізму. Поширювачі, пояснюючи один з компонентів ФО, вносять додатковий смисл у його семантику. З метою посилення значення фрази *закопирити губу* Т. Зіньківський використовує постпозитивний поширювач – обставину способу дії. Наприклад: “*Сказавши таку довжелезну рацію інший городянин і губу закопирить вище носа...*” [14, 85]. У збірнику М. Номиса зафіксований інверсований відповідник сучасного фразеологізму “*копирити/закопирити губу*” [10, 389] – “*Губу закопирив*” [9, 5084].

Звуження компонентного складу. На означення поняття, зумовленого тенденцією до економії мовлення, мовознавці вживають терміни: звуження, редукація, еліпсис. Скорочуються ті частини ФО, які не несуть додаткової інформації. Основне семантичне навантаження лягає на усічений варіант, який зберігає повноту й чіткість змісту та експресивно-емоційних значень усієї фразеологічної конструкції, бо, як і остання, закріплюється у свідомості мовців. Він є смисловим центром, семантичним стержнем, який ніколи не опускається. Це, на думку В. Школяренко, – “сигнальний фрагмент, який і перетворюється на ідіому” [12, 123].

Більшість мовознавців вважають, що скорочується, як правило, кінець ФО, проте еліптуються і початкові компоненти. Ці види еліптичної трансформації наявні й у Т. Зіньківського: 1) еліпсис як результат опущення початкового компонента. Наприклад: “*...вже два тижні минули и ні Духа*” [14, 68] (у ФСУМ: “*Ні слуху, ні духу*” [10, 830]); “*В патосі доходять до стовпів*” [14, 89] (у ФСУМ: “*Геркулесові стовпи*” [10, 86]); 2) еліпсис як результат опущення кінцевого компонента. Наприклад: “*Мов варом тебе*” [14, 85] (у ФСУМ: “*Як варом обдало*” [10, 67]); “*Починати з альфи*” [14, 102] (у ФСУМ: “*Від альфи до омеги*” [10, 14]).

Розглянуті типи еліптування дають можливість співвідносити повну та усічену форму фразеологізму при збереженні його цілісного значення.

Контамінація. Контамінація – використання в контексті різних фразеологізмів, які мають спільні компоненти, що створює двоплановість сприйняття. До різновидів фразеологічної контамінації мовознавці [2, 139] відносять схрещування, зумовлене наявністю у складі фразеологізму спільного компонента, яким найчастіше виступає дієслово. Приклад такого явища наявний у Т. Зіньківського: *“Досі з цензури нема ні слуху ні послухання – думаю що й поки бабак або рак свисне – то не діждатись”* [21, 38208]. Цей оказіональний фразеологізм створений для об’єднання однорідних компонентів. (У М. Номиса: *“Як бабак свисне”* [9, 5491], *“Як рак свисне”* [9, 5492]; У ФСУМ: *“Як бабак свисне”* [10, 16], *“Як рак свисне”* [10, 730]).

Таким чином, з метою оновлення семантики й структури фразеологізмів Т. Зіньківський вдається до трансформацій фразем. Найбільш широко представлені структурно-семантичні перетворення, серед різновидів яких вирізняється лексична трансформація.

Мовознавці Л. Авксентьев [1], В. Білоноженко, І. Гнатюк [2] та інші розмежовують поняття лексичної трансформації та лексичних варіантів. Так, В. Білоноженко, І. Гнатюк зауважують, що лексичні заміни видозмінюють якісно-кількісну структуру фразеологічної одиниці, а лексична варіація відображає породжену мовною системою множинність засобів вираження одного значення [2, 119]. Лексична варіація полягає в тому, що між компонентами, які взаємозмінюються, наявні відношення синонімії та тематичної спорідненості.

Лексична варіація, як і лексична трансформація стійких сполучень слів, представлена у творах Т. Зіньківського. Наприклад: *“Зачепила мене за реберце”* [24, 9] (у ФСУМ: *“Зачіпати/ зачепити за живе”* [10, 322]); *“нутро грає”* [14, 70] (у ФСУМ: *“очи грають”* [10, 598]); *“Доля спостигла”* [21, 38189] (у ФСУМ: *“Доля випала”* [10, 260]).

Зафіксовано й приклади варіювання граматичної структури: морфологічні зміни. Наприклад: *“Ступити на стезю”* [22, 45238] (у ФСУМ: *“Вступати на стежку”* [10, 156]); *“З серця пишеш”* [22, 45234] (у ФСУМ: *“З серцем”* [10, 799]).

Крім зразків оказіональної трансформації ФО, у Т. Зіньківського наявні приклади індивідуального творення фразеологізмів. Так, його вислів *“Молода Україна”* [15, 80], характеризуючи молоде покоління української інтелігенції 70 – 80-х років XIX століття, підхопив І. Франко. *“Така самоназва, – указує О. Забужко, – зручна вже тим, що підкреслює ідейну й політичну спорідненість генерації кінця століття з національно-визвольними рухами, котрі охопили Європу в XIX ст.”* [5, 15].

Сталі вислови Т. Зіньківський творив через фразеологічні оказіоналізми та розгортання метафор і метонімії.

Фразеологічні оказіоналізми виражають ставлення автора до осіб, дій, явищ, предметів. Вони утворюються різними шляхами:

а) **запозиченням готових образів і структур:** *“хвальшивого Байроновича”* [15, 93]; *“гасителів української волі, Петра та Катерини”* [15, 118 – 119]; *“умів він прибірати всякі коліри-і Чайльд-Горольда міг удавати з себе”* [14, 128]. Як зазначає В. Ужченко, *“...кожне ім’я в усталених виразах зводять до конкретних осіб, що колись виділялися якимись якостями характеру ... Та життя подібних фразеологізмів коротке”* [8, 22].

У деяких випадках митець по-своєму трактує фразеологізми. Так, фразеологізм *паркетна література* Т. Зіньківський творить, ґрунтуючись на Шевченкових рядках: *“Співай про Матрьюшу, Про “Парашу радість нашу, Султан, паркет, шпори”*

(“Гайдамаки” [11, 56], – зауважуючи: “Тут вірна й виразна оцінка тієї паркетної літератури з її критиками” [19, 27];

б) розгортанням метафор та метонімії: “починаючи з візантійської купелі” [15, 68]; “набратися ідей з чужого городу” [15, 85]; “вважати себе до решти вишарованим і виколірованим в найсправжній підпанків колір” [15, 126]; “крокодили московські перенялись жалем над долею, спочуттям” [18, 221]; “отатарена Москва” [22, 45191].

У мові творів Т. Зіньківського представлені **узуальні фразеологізми**, які в ФСУМ подані із стилістичними позначками “*рідко*”, “*діалектне*”, “*застаріле*”: а) “*рідко*”: “Ніби на льоду посаджені” [15, 90] (у ФСУМ: “посадити на лід, *рідко*” [10, 679]); “Звернув на битий шлях” [22, 45189] (у ФСУМ: “битий шлях, *рідко*” [10, 263]); “По моїй гадці” [22, 45221] (у ФСУМ: “На думку (*рідко* на гадку)” [10, 273]); б) “*діалектне*”: “Ніяк воно кінця свого не дійде” [22, 45221] (у ФСУМ: “Доїхати кінця, *діал.*, покінчити” [10, 258]); в) “*застаріле*”: “Вволи мою волю” [22, 45245] (у ФСУМ: “Волити: волити волю, *заст.*” [10, 143]); “Другим привід даєш” [14, 53] (у ФСУМ: “давати/ дати привід *заст.*” [10, 209]); “Мати яку віру” [22, 45236] (у ФСУМ: “Давати/дати віру *заст.*” [10, 204]); “Зім’яти на кабаку” [14, 61] (у ФСУМ: “Давати кабаки *заст.*” [10, 213]).

Наявні деякі приклади *історичних видозмін компонентів фразеологізмів* – це фразеологізми, які в сучасній українській мові вжиті в усіченому вигляді (один із компонентів ФО з часом випав із її складу). Варто зазначити, що фраземи, зафіксовані у Т.Зіньківського, мають змінені варіанти. Так, у стійкому словосполученні “В здоровім тілові й розум здоровий” [21, 38203] письменник зберігає головний компонент *розум* афоризму староримського поета Ювенала: “Треба молити (богів), щоб розум (дух) був здоровим у тілі здоровому”. У сучасній українській мові цей крилатий вислів звучить як “Здоровий дух у здоровому тілі” [6, 105]. Характерно те, що М. Номис подає антонімічний фразеологізм: “У поганому тілі погана душа” [9, 8569].

У Т. Зіньківського зафіксований інверсований фразеологізм “Через десяте-п’яте”. Така форма наявна й у М. Номиса: “Через десяте-п’яте. Через десяте в п’яте”, проте в збірнику представлений і варіант “п’яте через десяте” [9, 77536], який і став нормативним у ФСУМ: “П’яте через десяте” [10, 724].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Фразеологічний склад художнього мовлення Т. Зіньківського характеризується книжними та усно-розмовними фразами. Останні відбивають процеси структурно-семантичної трансформації, зокрема лексичну заміну компонентів словами вільного вжитку, поширення та звуження фразеологізму, контамінацію. Крім лексичної трансформації, спостерігається також компонентна варіативність, особливістю якої є синонімічна заміна складників фразеологічних одиниць.

Письменник черпав фраземи з уст народу, етнографічних збірників, зокрема із збірника “Українські приказки, прислів’я і таке інше” М. Номиса. Зіставний аналіз фразеологічних одиниць творів Т. Зіньківського з фразеологізмами, зафіксованими у лексикографічних працях XIX – XX ст., допомагає простежити динаміку розвитку української фразеології. Цьому сприятиме й подальше вивчення мовотворчості письменників XIX століття.

Використана література:

1. Авксентьев Л.Г. Сучасна українська мова. Фразеологія. – Х.: Вища шк., 1988. – 134 с.
2. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. – К.: Наук. думка, 1989. – 153 с.
3. Гладкий М. Стан української мови // Життя й революція. – 1924. – № 4. – С. 70-78.
4. Гнатюк І.С. Явище подвійної актуалізації фразеологізму // Мовознавство. – 1981. – № 1. – С. 75-78.

5. Забужко О.С. Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період. – К.: Основи, 1993. – 126 с.
6. Коваль А.П., Коптілов В.В. Крилаті вирази в українській літературній мові. Афоризми. Літературні цитати. Образні вислови. – К.: Вища шк., 1975. – 335 с.
7. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. – Торонто: Вид-во “Нові дні”, 1960. – 199 с.
8. Ужченко В.Д. Народження і життя фразеологізму. – К.: Рад. школа, 1988. – 279 с.
9. Українські приказки, прислів'я і таке інше: Збірники О.В.Марковича та інших / Уклад М. Номис. – К.: Либідь, 1993. – 768 с.
10. Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 1993. – 980 с.
11. Шевченко Т. Г. Кобзар. – К.: Рад. школа, 1986. – 607 с.
12. Школяренко В.І. Динаміка розвитку фразеологічної системи німецької мови 19 – 20 століття: Монографія. – Суми: ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2003. – 324 с.

Джерела ілюстративного матеріалу:

13. Зіньківський Т. Кудою йти? // Дерево пам'яті. – К.: Дніпро, 1991. – 214 с.
14. Зіньківський Т. Писання Трохима Зіньківського: У 2-х книгах / Зредагував та життєпис написав Василь Чайченко. – Львів, 1893. – Книга 1. – 248 с.
15. Зіньківський Т. Писання Трохима Зіньківського: У 2-х книгах / Зредагував та життєпис написав Василь Чайченко. – Львів, 1896. – Книга 2. – 324 с.
16. Зіньківський Т. Тарас Шевченко в світлі європейської критики // Неопалима купина. – 1995. – № 7–8. – С. 14–34.
17. Зьвіздочот Т. Замітка бібліографічна // Правда, 1891. – Т. 1. – Випуск II. – С. 123–129.
18. Зьвіздочот Т. Національне питання в Росії // Правда. – 1889. – Вип. IV. – С. 199–227.
19. Зьвіздочот Т. Тарас Шевченко в світлі європейської критики // Правда, 1890. – Вип. VII. – С. 21–29; Вип. VIII. – С. 87–93; Вип. IX. – С. 175 – 181; Вип. X. – С. 250 – 256; 1891. – Т. 1. – Вип. 1. – С. 25–31.

Архівні матеріали:

20. Інститут рукопису Національної бібліотеки імені Володимира Вернадського НАН України
21. Зіньківський Т. Календар. – Ф. 170. – Од. зб. № 542. – С. 75–93.
22. Зіньківський Т. Листи до Б.Грінченка. – Ф. III. – Од. зб. № 38176–38234 а.
23. Зіньківський Т. Листи до дружини Г.Зіньківської. – Ф. III. – Од. зб. № 45182 – 45270.
24. Зіньківський Т. Про виникнення та розповсюдження штундистського і баптистського руху на Україні. – Ф. I. – Од. зб. №33445. – 32 арк.
25. Зіньківський Т. Твір починається словами: “Мову дяку, а не на...” – Ф. I. – Од. зб. № 33451.

*Шулежко І.В.
Київський національний
університет імені Тараса Шевченка*

ОСОБЛИВОСТІ СТИЛІЗАЦІЇ АРГО У ФРАНЦУЗЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХХ СТОЛІТТЯ

Постановка загальної проблеми та її зв'язок з науковими та практичними завданнями. Доповідь присвячена графічним особливостям стилізації арготизмів у художньому тексті. **Актуальність дослідження** зумовлюється посиленням інтересу лінгвістів до письмової форми мови, необхідністю дослідження функціонування арготизмів у художньому тексті та їх графічної репрезентації на письмі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При розробці доповіді були опрацьовані і використані праці таких вітчизняних та зарубіжних лінгвістів, як П'єр Мерль, І. В. Смуцинська, І. З. Манолі, О. М. Гривенна, Е. М. Береговська.

Метою статті є виявлення та систематизація графічних особливостей арго в сучасній французькій літературі.